

Akdeniz, Akdenizlilik ve Mobilité

İlhan Tekeli*

Özet

Mobilité, Akdeniz ve Akdenizlilik olgusunu ve zaman içinde değişimini kavrayabilmek açısından verimli bir kavramdır. Bu çalışmada üç aşamada bu arayışa bir katkı yapmaya çalışacağım.

Birinci aşamada Akdeniz ve Akdenizlilik kavramlarını irdeleyeceğim. Akdeniz fiziki coğrafyada kullanıldığında sınırları ve yayılımı kesin olarak belirlenmiş bir denize işaret ediyor. Oysa beşeri coğrafyada kullanıldığında bu deniz ve çevresindeki kara parçalarının oluşturduğu bir havzayı tanımlayan bir anlam kazanmaktadır. Yayılımı kesinlik taşımaz. Bu kavram bir "construct"tır. Değişik yazarlarca yayılımı ve ifade ettiği anlam farklı şekillerde tanımlanmışlardır. Akdeniz konusunda yapılan çalışmaların büyük bölümünü, beşeri coğrafyanın Akdeniz kavramını kullanarak yapılan tarihi-coğrafya çalışmaları olarak değerlendirebiliriz.

Yapılan çalışmaların önemli bir bölümü de Akdeniz'den çok Akdenizliliği temele almaktadır. Bu çalışmalar bu coğrafyada oluşmuş bulunan yaşam bütünlüğü ve farklılıklarını içeren "Akdenizliliği" ortaya çıkarmaya, onun varlığını hissettirmeye yönelmişlerdir. Bu çabayı salt bir nostalji arayışı olarak değil, XXI. yüzyıl Akdeniz'ini bir çatışmalar denizi olarak değil bir barış ve işbirliği alanı olarak görmek arzusunun bir yansıması olarak da değerlendirmek gerekir.

Bu çalışmada temelde mobilitenin, Akdeniz ve Akdenizlilik olgusuna etkileri çözümlenmek istenildiğinden, ikinci bölümde mobilité ve toplum ilişkisi konusunda ayrıntılı bir çerçeve oluşturulmaktadır. Mobilité insanların, nesnelerin ve fikirlerin/bilgilerin serbestçe ve kolayca yer değiştirebilme ya da yerlerinin değiştirilebilmesi kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bu, kapsamlı bir tanımlamadır. Mobilitenin insanları, nesnelere ve fikirleri/bilgileri kapsayacak biçimde üç boyutlu olarak ele alınması, onun ortaya çıkan beşeri coğrafyayı çözümlenme potansiyelini artırmaktadır.

Son bölümde, Akdeniz'de mobilitenin gelişmesi bir bağımsız değişken olarak kullanılarak, mobilitedeki gelişmelerin Akdeniz ve Akdenizlilik olgularına ilişkin nesnel ve öznel sonuçları çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bunun için on bin yıllık Akdeniz tarihi altı döneme ayrılmakta, her dönemde mobilité ve Akdeniz'in iç-dış ilişkilerinin gelişmeleri irdelenerek Faruk Tabak'ın kullandığı metafora paralel olarak Akdeniz'in nasıl solduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar sözcükler: Mobilité, tarihi coğrafya, Akdeniz, Akdenizlilik, ulus devletler

Abstract

Mediterranean, Mediterraneanism, and Mobility

Mobility is a productive concept to comprehend Mediterranean and Mediterraneanism and their transformation in time. In this article, I will contribute to this quest in three stages.

In the first stage, I will focus on the concepts of Mediterranean and Mediterraneanism. As a term of physical geography, Mediterranean refers to sea whose borders and extent are definitely determined. However, as a term of human geography, it acquires a meaning that defines a basin, which is formed by the sea and its surrounding land. This concept is constructed and therefore its extent is not definitive. Its extent and meaning have been defined in different ways by various researchers. We can consider the majority of work on Mediterranean as historical-geographical that borrow the concept of Mediterranean from human geography.

An important part of research takes Mediterraneanism rather than Mediterranean as its center. These studies are directed towards uncovering and making feel the "Mediterraneanism", containing the totality and diversity of life in this geography. We should consider this effort not only as a quest for nostalgia but as reflection

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

of a desire to consider Mediterranean of the 21st century as a sea of peace and cooperation instead of a field of conflict.

Since the main objective of this article is to analyze the effects of mobility on the Mediterranean and Mediterraneanism, the second part provides a detailed framework on the relation between mobility and society. Mobility is defined as the capacity of humans, objects, and ideas/information to move or to be moved freely and easily, which is a comprehensive definition. Considering in this way mobility as three-dimensional increases its potential to analyze the human geography that emerges in this place.

In the last part, by taking Mediterranean as an independent variable, I will try to analyze how the changes in mobility affected Mediterranean and Mediterraneanism. To do this, I have divided the 10,000-years of Mediterranean history into six parts and focused on the developments of Mediterranean internal and external relations and reveal (in parallel with the metaphor used by Faruk Tabak) how the Mediterranean faded away.

Keywords: Mobility, historical geography, Mediterranean, Mediterraneanism, nation-states

Giriş

Mobilite Akdeniz olgusunu anlayabilmek açısından verimli bir kavramdır. Akdeniz sözcüğü genellikle iki farklı anlamda kullanılıyor. Bunlardan birincisi kapsamı ve içeriği nesnel olarak belirlenmiş bir deniz olarak Akdeniz'dir. Bu fiziki coğrafyanın bir terimidir. İkincisi ise bu denizi ve çevresindeki karayı içeren havzayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Daha geniş kapsamlı olan bu kavram daha çok beşeri coğrafyanın bir terimidir. Akdeniz kavramı, inşa edilmiş (*construct*) olduğu için değişik yazarların, örneğin Fernand Braudel'in ya da David Abulafia'nın Akdeniz'i birbirinden farklıdır.¹

Fiziki coğrafyanın Akdeniz'i son buzul çağı sonrasında buzların erimesi ve okyanusların 120 metre yükselmesi üzerine Cebelitarık'tan akan suların var olan kapalı bir havzayı doldurmasıyla MÖ 8000'lerde oluşmuştur. Bir beşeri coğrafyacı, fiziki coğrafyanın nesnel olarak belirlemiş olduğu Akdeniz'e çevresindeki karada bulunan yaşam alanlarını da ekleyerek kendi Akdeniz kavramını inşa edecektir. Böyle bir Akdeniz kavramı oluşturma çabasının çıkış noktasında bu havzada bir yaşam bütünlüğünün oluştuğuna dair bir ön kabul vardır. Akdeniz'in sınırları bu kabulü gerçekleştirecek biçimde tanımlanır. Örneğin kuzey zeytin ağacının üst sınırıyla, güney sınırı palmye tarımının kuzey sınırı ile belirlenir. Bu halde inşa edilen Akdeniz havzasının sınırları iklim ve tarımsal arazi kullanımıyla şekillenmiştir. Ancak Akdeniz çevresindeki karasal kesimin derinliği insanların mobilite kapasitelerine bağlı olarak tanımlandığında, bu hareketliliğin gelişmesine paralel olarak genişleyen bir Akdeniz kavramı inşa edilmiş olacaktır.

Günümüzde Akdeniz çalışmalarında, Akdeniz kavramının kullanılmasında iki farklı bakış açısının yarıştığı söylenebilir. Birincisinde beşeri coğrafyaya uygun olarak inşa edilen Akdeniz kavramı kullanılarak Akdeniz'in bir tarihi coğrafyası yazılmaktadır. İkincisinde ise geliştirilmek istenilen bir tarihi coğrafya anlatısı değil; bu coğrafyada oluşan, bütünlüğü ve farklılığı bulunan "Akdenizliliği" ortaya çıkarmak, onun varlığını hissettirmektedir. Bunu sadece bir nostalji arayışı olarak değil; 21. yüzyıl Akdeniz'ini çatışmalar alanı yerine barış

1 Karşılaştırma için bkz. Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt, çev. Siân Reynolds (New York: Harper and Row Publishers, 1972); David Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012).

ve işbirliği alanı olarak görmek arzusunun yansıması olarak da değerlendirmek gerekir.

Deniz ve karanın bütünleştiği Akdenizlilik kavramında iki farklı durumla karşılaşılabilir. Eğer bu Akdenizlilik farkında olunmadan yaşanıyorsa, ortaya çıkması için bir ön koşuldan söz edilemez. Ama farkında olarak, bilinçli bir kavram halinde ele alınıyorsa, bu kavramdan söz edilebilmesi için burada yaşayanların Akdeniz'in tümünü algılayabilmesi ve hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bu da sistemdeki mobilitenin belli bir düzeye ulaşmış olmasını gerektirir. Bir başka deyişle, Akdeniz'deki uygarlıkların bu hareketliliği sağlayacak düzeye ulaşabilmesi için MÖ 1400'lere gelinmiş olması gerekecektir.

Bu çalışma, sadece Akdeniz'in tarihi coğrafyasına ilişkin bir üst anlatı kurulmasını değil; Akdenizlilik kavramının olanaklarını da araştırmaktadır. Bu nedenle önce mobilite ve toplum ilişkisi için bir kavramsal/kuramsal çerçeve oluşturulacak. Daha sonra da Akdeniz'de mobilitenin gelişmesini bir bağımsız değişken olarak kullanılarak, bu mobilitedeki gelişmelerin Akdeniz mekânında yarattığı sonuçlar ve bu sonuçların Akdenizlilik farkındalığının ortaya çıkmasında sağladığı olanaklar ortaya konmuştur.

Mobilite ve Toplum İlişkisi İçin Kavramsal Bir Çerçeve

Mobilite serbestçe ve kolayca yer değiştirebilme ya da yerinin değiştirilebilmesi kapasitesi olarak tanımlanabilir. Bir toplumsal sistemin oluşması ve varlığını sürdürebilmesi için o toplumun değişik unsurlarının; insanların, nesnelere, fikirlerin/bilgilerin mobilitesinin gerçekleşebilmesi gerekir. Mobilite kavramı bazı hallerde bir yerden başka bir yere geçişin ötesinde nitelik kazanarak bir durumdan başka bir duruma geçişi de ifade etmek için kullanıldığında, bu yer değiştirme dönüşümü de içerir bir nitelik kazanmaktadır.

Mobilitenin önemini kavrayabilmek için, doğa içindeki canlı kavramını irdeleyelim. Ağaçlar ve bitkileri ele alalım. Bunlar bir yerde var olurlar. Bu yere bağlıdırlar. Orada kök salarak suya ulaşır ve varlıklarını sürdürürler. Kökleri suya ulaşamazsa kururlar. Bundan kaçınabilmek için yerini değiştirme kapasitesine sahip değillerdir. Kendileri yer değiştiremezler.² Hayvanların ise mobiliteleri vardır. Yaşadıkları yerde beslenmelerini sağlayamazsa, yer değiştirerek yaşamlarını sürdürürler. Hayvanlar kendi denetimleri altındaki topraklar (*territory*) içinde varlıklarını sürdürürler, bu alanda çoğalırlar. Nüfusları topraklarının taşıma kapasitesini aşınca varlıklarını sürdüremez ölürler. İnsanlar da bir mobiliteye sahiptirler. İnsanlar da hayvanlar gibi yer değiştirirler, öncelikle yaşadıkları topraklardaki kaynakları tüketirler, sayıları arttığında, kaynaklar yetersiz kalmaya başlayınca hayvanlar gibi ölmezler. Çünkü onlar "*self reflective*"dirler.³ Sahip oldukları bu düşünce kapasitesinden yararlanarak durumu değerlendirirler. Kaynak yetersizliğine kendileri yer değiştirmeden, başka yerlerdeki yer değiştirebilen kaynakları (nesnelere) buldukları yerlere taşıyarak

2 Bu kabulün sorgulanabileceği konusunda araştırma sonuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. Ağaç diplerindeki mantarlar ağıyla ağaçlar arasında sürekli besin ve karbon alışverişi yapıldığı tespit edilmiştir. Anaç ağaçlar altındaki mantar ağı kullanarak kendi karbon fazlasını mantar kökü aracılığıyla yavru ağaçlara göndermektedir. Anaç bir ağacın ağına bağlı bir küçük fidanın hayatta kalma şansı dört kat artmaktadır. Serhat Totan, "Yeraltı ağı ile ağaçlar arasında büyük dayanışma, iletişim ve koruma var", erişim tarihi 6 Haziran 2017. <http://herkesicinbilimteknoloji.com/haberler/surdurulabilirlik/yeralti-agi-ile-agac-arasinda-buyuk-dayanisma-iletisim-ve-koruma-var>.

3 Bu konuda bkz. Margaret S. Archer, *Making Our Way Through the World: Human Reflexivity and Social Mobility* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007).

çözüm bulur ve varlıklarını sürdürürler. Bunu hayvanlar yapamaz. Bu özellikleri insanları çevrenin taşıma kapasitesinin sınırlamaları karşısında özgüleştirir. İnsanlar çevreye, kendilerinin yer değiştirme ve nesnelere yerlerini değiştirme kapasitelerini birlikte kullanarak uyum sağlarlar.

Bir toplumu çözümlerken, kullandığımız mobilite kavramının karşısında yer alan kavram, atalettir (süre-durum). Hareketsizliğe, eylemsizliğe durgunluğa işaret etmektedir. Bir cismin, bir nesnenin yer değiştirirken hızlanmasına direnme eğilimini anlatır. Fizik terimleriyle ifade edersek bu direnç kendisini, doğrusal hareket halindeki bir cismin, dıştan bir güç uygulanmadıkça hareketini doğrusal olarak sürdürmesinde gösterir.

Toplumların örgütlenme biçimleri ve yerleşme yapıları, toplumun öğelerinin mobilite kapasiteleri ve sahip oldukları ataletin sonucu oluşmaktadır. Ataletin yok olduğu mobilitenin çok arttığı durumlarda toplumun öğelerinin mobilitesinden çok akışkanlığından söz etmek durumunda oluruz. Bu durumda söz konusu olan bir yerleşme yapısından çok bir akım toplumdur.

Toplumsal çözümlenmelerde biz mobilite kavramını iki farklı ölçekte kullanmaktayız. Bu çalışmada yaptığımız mobilite tanımında mikro ölçeği esas aldık. Toplumun değişik unsurlarının kapasitelerine ilişkin bir tanım yaptık. Ama biz toplumsal çözümlenmelerimizde toplumun tümünün mobilitesine ilişkin saptamalar yapmakta, toplumun mobilite düzeyine ilişkin düşüklük ya da yükseklik yargılarında bulunmaktayız. Bu yargıları geliştirirken bir yandan mikro kapasitelere diğer yandan da toplumun değişik öğeleri arasında ilişki yapılarına dayanmaktayız. Toplumların gelişme tarihlerini kurgularken sadece mikro unsurlarının mobilitesinin gelişmesiyle yetinemeyiz, toplum düzeyindeki yargıları da kullanmak durumunda kalırız.

İnsanlık doğayla etkileşim içinde, kültürünü sürekli biriktirerek, uygarlığını geliştirirken, kendilerinin yer değiştirme ve çevresindeki nesnelere yerlerini değiştirebilme kapasitelerini aşama aşama artırmıştır. Önce insanın hareketliliği insanın fiziki nitelikleriyle sınırlanmıştır. Bu kapasite, başlangıçta yaya olarak ve yükünü sırtında taşıyarak yer değiştirmesiyle sınırlıdır. At, deve vb. hayvanların evcilleştirilmesi sonrasında hayvan gücünden yararlanılmasıyla insanın mobilitesi yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Tekerleğin bulunması, arabanın yapılması, yelkenli kullanılması ve deniz teknelerinin yapılması mobiliteyi yeni bir düzeye taşımıştır. İnsanın mobilitesini sadece taşıma teknolojisindeki/bilgisindeki gelişmeye dayandırmak yeterli değildir. Bu gelişmeyi kapsamlı biçimde ele almak gerekir. Nesnelere özellikle sıvı nesnelere mobilitesinin artabilmesi için taşıma kaplarının gelişmesine, deniz yolculukları için navigasyon bilgisinin oluşmasına ayrıca yolculuk sağlığına ilişkin tıbbi bilgilerden⁴ yararlanılmaya başlamasına gereksinim bulunmaktadır. Mobilite konusunda entegre bir bilgi gelişmesinden söz etmek doğru olur.

Bir yerde ve tarihte var olan mobilitenin düzeyi sadece ilgili teknolojinin gelmiş olduğu noktaya bağlı değildir, aynı zamanda da ilgili hizmetlerin hangi tür bir örgütlenme içinde gerçekleştirildiğine ve siyasal gücün mekânda hangi alanda ne biçimde örgütlendiğine bağlı olmaktadır. Bunun sonucu yer değiştiren insanların ve nesnelere güvenliğinin sağlanma düzeyi dolayısıyla yer değiştirenlerin karşılaştıkları risk miktarı değişmektedir. Bu nedenle insanlığın belli bir teknolojik düzeyde olduğu bir dönemde, var olan örgütlenme düzeyine bağlı olarak gerçekleşen mobilite performanslarında bazı farklılıklar doğabilmektedir.

4 Bu konuda bkz. Peregrine Horden, "Travel Sickness: Medicine and Mobility in the Mediterranean From Antiquity to Renaissance", *Rethinking the Mediterranean* içinde, der. W. V. Harris (Oxford, New York: Oxford University Press, 2005), 179-199.

Mobilite konusunda oluşturduğumuz bu kavramsal çerçeveyi Akdeniz olgusunun çözümlenmesinde kullanabilmek için iki hazırlık daha yapmamız gerekmektedir. Bunlardan birincisi mobilite olgusundaki gelişmelerle yerleşme yapısının nasıl oluştuğu, ikincisi ise mobilite olgusuyla siyasal gücün mekânsal örgütlenmesinin nasıl ilişkilendirileceği konusunda çözümlenmeler yapmak olacaktır.

Mobilitenin gelişmesi temelde insan yer ilişkisini değiştiriyor. İnsanlığın oluşumunun daha başlangıcında tarımsal üretimin yapılmadığı, mobiliteye ilişkin teknolojilerin geliştirilmediği dönemde insanların avcılık ve toplayıcılık evresinde bulunduğunu söylüyoruz. Bu durumda insanların belirli bir yeri yoktur, mekânda yiyecek bulma olanaklarına göre hareket etmektedirler. İlgincidir artan mobilite teknolojileri insanları daha hareketli hale getirmekten ziyade onları bir noktada yerleşik hale getirir. Neolitik devrim sonrasında yerleşik tarımın başlaması, nesnelere taşıma kapasitelerinin oluşumu insanların bir yerde yığılmasını olanaklı hale getirmektedir.

Mobilitenin insanları, nesnelere ve fikirleri/bilgileri kapsayacak biçimde üç boyutlu olması ortaya çıkan yerleşme yapısının genel karakterini belirleyen özelliklere sahiptir. İnsanların bir noktada yığılma eğilimi gösterebilmesi nesnelere yerlerinin değiştirilebilmesiyle olanaklı hale gelmektedir. Bu eğilimin doğması kentin doğmasıyla yakından ilişkilidir. Bu mobilite olanakları içinde yerleşme yapılarının kırsal yapılar ve onun ortasında oluşan kentsel yığılmalardan oluşan bütünlükler halinde oluşmaktadır. Mobilitenin fikirlerin/bilgilerin yayılmasına olanak vermesi bu örüntünün tüm dünya yüzeyine yaygınlaşmasına olanak vermektedir.

Bilgilerin/fikirlerin yer değiştirmesi için mobilite kavramı içinde özel bir kavram olan iletişim/haberleşme kavramları kullanılmaktadır. İletişimin gelişmesinin çok yönlü sonuçları olmaktadır. İnsan topluluklarında sosyalleşme iletişimle gerçekleşmektedir. Bu bakımdan yüz yüze iletişim özel bir yere sahiptir. İnsanlar topluluk düzeyinde entersubjektif uzlaşmayı bu yolla gerçekleştirmektedir.

Böyle öznellikler içermeyen uzak mesafeden bilgi nakli için kullanılan terim daha çok haberleşmedir. Aslında haberleşme ve yer değiştirme arasında önemli paralellikler ve tamamlayıcılıklar bulunur. Haberleşme kapasitesi de mobilite gibi teknolojik gelişmeyle artar. İnsanlık dumanla, davulla, posta güverciniyle, ulakla, telgrafla, çevirmeli telefonla haberleşme döneminden geçerek günümüzdeki cep telefonu ile haberleşme aşamasına ulaşmıştır. Uzun mesafeden haberleşme olanaklarının gelişmesi, insanların kendisinin yer değiştirmesine gerek bırakmadan ilişki kurması gerçekleştirmektedir. Haberleşme olanağının gelişmesi birçok sayıda insan yer değiştirmesinin haberleşmeyle ikame edilmesine neden olmaktadır.

Mobilitenin ve haberleşmenin sonuçlarının kırsal alanlar ve yakın çevreleriyle sınırlı kalmaması ve daha büyük alanlara yayılabilmesi için daha büyük alanlarda siyasal denetimin gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir. Bir siyasal gücün ortaya çıkabilmesi için bu güce meşruiyet kazandıracak bir söylemin kurgulanmış olması şiddet kullanma tekeli elinde tutarak, belli bir *territory*'yi denetim altında tutabilmesi gerekir. Bu siyasal güç alanı sınırlarla tanımlanmaktadır. Erken dönemlerde sınırlar fiili olarak güçler dengesi tarafından belirlenmektedir. Bu dönemlerde bir çizgi halindeki bir sınırdan çok karşılıklı iki gücün birbirlerine belli risk oranlarında tehdit oluşturdukları bantlar halindeki sınırlar söz konusudur. 1648 Vestfalya Barışından sonra sınırların güç dengesiyle çok uluslararası antlaşmalarla belirlenmeye başlamasından sonra bir çizgiye dönüşmüştür.

Mobilite ve Haberleşme/İletişimde Yaşanan Gelişmelerin Akdeniz ve Akdenizlilik Olgusundaki Sonuçları

Akdeniz havzasında beşeri tarihi coğrafya çalışmaları yapanlar bu havzanın iki özelliğinden çok etkilenmektedir. Bunlardan birincisi yerleşme yapısının olduğu coğrafi mekânın özelliğidir. Akdeniz havzasının ortasında büyük bir iç deniz bulunmakta ve yerleşmelerin üzerinde oluşacağı alanlarda deniz ve kara büyük ölçüde iç içe geçmektedir. Böyle bir mekânın varlığı sayesinde hareketliliğin ve iletişimin sağlanmasında özel kolaylıklar doğmaktadır. İkinci ilginç özelliği Akdeniz'in uygun enlemler arasında yatay olarak uzanması bakımından insan yerleşmesine çok uygun "Akdeniz İklimi" denilen bir iklimle sahip olmasıdır. Bu iklim koşulları havzada belli bir floranın hakimiyetine neden olmaktadır. Bu özel mekân ve iklim koşullarının görmezden gelinmeyen hakimiyeti dolayısıyla Akdeniz'e ilişkin çalışma yapanlarda, bu alanın özgünlüğü konusuna vurgu yapma eğilimi ortaya çıkmaktadır. Uygarlıkların gelişmesinin başlangıcında toplumların yaşam performanslarının belirlenmesinde doğal faktörlerin belirleyiciliği yüksektir. Bu dönemler için Akdeniz'in özgünlüğünün üzerinde durulması kolaydır; ancak, teknolojilerin ilerlediği ve doğaya bağımlılığının azalmaya başladığı dönemlere gelince bu savların gücünü yitireceği düşünülebilir.

Akdeniz'in ve Akdenizliliğin özgünlüğü savlarının ilgili akademisyenlerin gündeminde son yıllarda yeniden tartışılması, sentetik niteliği ağır basan iki önemli çalışma dolayısıyla olmuştur. Bunlar, Peregrine Horden ve Nicholas Purcell'in *Yozlaşan Deniz: Bir Akdeniz Tarihi*⁵ ve Cyprian Broodbank'ın *Orta Deniz'in Yapımı*⁶ kitaplarıdır. İlk çalışmada Akdeniz MÖ 2000-MS 1000 dönemleri arasında "bütünlüğü olan bir farklılık" olarak kurgulanmaktadır ve Akdenizliliğin (*Mediterraneanism*) geçerliliği iddiası bu 3000 yıllık dönem ile sınırlanmaktadır.

Horden ve Purcell'in çalışmasında Akdenizliliğin farklılığı da bu bölümün başında üzerinde durulan, bir iç deniz etrafında oluşmuş, deniz ve karanın iç içe olduğu mekânın niteliği ve bu mekân üzerinde Akdeniz iklim özelliklerinin geçerli olmasıdır. Akdenizliliği ele alırken kullandıkları diğer öğelerden biri de Akdeniz'de belirsizliğin yaşamın birçok alanında yaygın olmasıdır. Akdenizli; iklim değişiklikleri, yerleşmeleri yıkan depremler, volkanik faaliyetler ve deniz ulaşımında rüzgârlar gibi çok yönlü belirsizlikler karşısında yaşamını düzenlemek durumundadır. İklim değişikliği Akdeniz'de başka yerlerde olduğu gibi bir istisna değildir, adeta bir kuraldır, bu da Akdenizliyi sürekli uyuma ve yaratıcılığa zorlar.⁷

Bir başka Akdenizlilik özelliği olarak toprakların aşırı derecede parçalanması ve insan eliyle sürekli işlenen mikro bölgeler haline gelmesi üzerinde durulmaktadır. Akdeniz'de şarap ve özellikle zeytin yetiştiriciliği, küçükbaş hayvancılık "pastoralizm" ve "konargöçerlik" (*transhumance*) hareketler yaygındır. Bir yandan tarımın kıtlık yıllarının yaygınlığı, öte yandan Akdeniz'de deniz ulaşımının ve ticaretinin gelişmişlik derecesi dolayısıyla ekolojik üniteler otarşik olarak değil, Akdeniz bütünlüğü içinde ele alınır hale gelmiştir. Bu nedenle

5 Peregrine Horden ve Nicholas Purcell, *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* (Oxford: Blackwell Publishers, 2000).

6 Cyprian Broodbank, *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World* (London: Thames & Hudson Ltd, 2013).

7 Cyprian Broodbank, *Orta Deniz'in Yapımı: Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi*, çev. Ebru Çelik (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016), 43.

de Akdeniz havzasının tanımlanmasında şarap ve zeytinyağının üretim alanlarından çok tüketim alanları üzerinde durulması gerektiği iddia edilmektedir. Horden ve Purcell, Akdeniz'in temel yerleşme karakterinin nükleer köyler olarak oluştuğunu belirtirler.⁸

Akdenizlilik konusunda sayılan çok tartışmalı bir özellik ise değerler hakkındadır.⁹ Akdenizlilerde çok derine işlemiş bir şeref/namus, utanma duyguları ve değerleri bulunduğu ve bu duyguların derinliğinin özel toplumsal ilişki biçimleri yarattığı iddia edilmektedir. Horden ve Purcell'in Akdeniz ve Akdenizlilik konusunda çözümlenmelerini eski dönemin Akdeniz tarihçilerinden ayıran en önemli özelliği tarihi açıklamalarını belirlemeci (*deterministic*) olarak değil, olumsal (*contingent*) olarak yapmalarındır. Bu da daha gevşek bir Akdenizlilik iddiası anlamına gelmektedir. Akdeniz için geçerli olduğunu iddia ettikleri "bütünlük ve farklılığı" 3000 yıllık bir süre ile sınırlamışlardır. Bu sürenin alt ve üst sınırını deniz ulaşımı/taşıma teknolojisindeki ve ticaretin örgütlenme biçimindeki değişimlerle belirlemişlerdir. Bütünlüğü ve farklılığı olan bir Akdeniz'in oluşabilmesi için Akdeniz'de gemilerin etkin bir şekilde kullanılmaya başlaması gerekmektedir. Horden ve Purcell, bu gelişmeyi Bronz Çağı ile başlatırlar; ancak gemilerin Akdeniz uygarlığının gelişiminde daha etkin bir biçimde kullanılması MÖ 1500 ile MÖ 1200 arasında Fenikelilerce gerçekleştirilmiştir.¹⁰ Bu yıllarda kullanılan gemilerde yelkenli ticaret gemisi ve kürekli savaş gemisi ayrımı da Akdeniz'de yerleşmişti. Yelkenli ticaret gemileri buğdayı karada taşınmasına göre 7-10 kat daha ucuza taşıyordu. Ama hareketi rüzgâra bağlı yelkenli gemilerle savaş yapma olanağı yoktu. Onun için çok sayıda kürek tarafından hareket ettirilen başında mahmuzlar bulunan kürekli savaş gemileri kullanılıyordu.¹¹

Horden ve Purcell'in 3000 yıllık dönemin sonunu MS 1000'le tanımlamış olmaları da deniz teknolojisindeki değişimle ilişkilendirilebilir. Akdeniz'de 7-11. yüzyıllar arasında gemi inşa teknolojisinde önemli bir değişim meydana gelmiş, önce kabuğu inşa edilerek taşıyıcıları daha sonra yapılan gemilerden, önce kaburgasının inşa edildiği ve daha sonra üzerinin kaplandığı teknelere geçilmiştir.¹² Bu değişiklik tekne yapımını önemli derecede ucuzlatmıştır. 9. yüzyıldan sonra Akdeniz teknelerinde Latin yelkenler kullanılmaya başlanmıştır. Bu yenilik deniz teknelerine rüzgâra karşı gidebilme kapasitesi kazandırmıştır. Ancak Akdeniz'de 11. yüzyıldan sonra mobilitenin nitelik değiştirmesi sadece gemi inşa teknolojisiyle açıklanamaz. 12. yüzyıl ortasından sonra gemilerin seyrinde pusulanın kullanılmaya başlamasıyla Akdeniz'de kıyı seyrinden açık deniz seyrine geçilmiştir. 11. yüzyıla kadar Akdeniz'in güneyindeki İslam ülkelerinin ve kuzeyindeki Katolik ve Ortodoks ülkelerinin ticari pratikleri ve ortaklık oluşturma biçimleri arasında önemli farklılıklar bulunmuyordu. 13. yüzyılda Akdeniz'de deniz ulaşımı ve örgütlenmesinde ticari bir devrim yaşandı. Kuzey Akdeniz'de ticaretin örgütlenmesinde ve şirketleşme biçiminde

8 Wendell Vernon Harris, "The Mediterranean and Ancient History", *Rethinking the Mediterranean* içinde, der. W. V. Harris (Oxford, New York: Oxford University Press, 2005), 20-30.

9 Horden ve Purcell, *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*.

10 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 100.

11 J.G. Landels, *Engineering in the Ancient World* (Londra: Chatto & Windus, 1980), 136; Hendrik Willem van Loon, *Ships and How They Sailed the Seven Seas (5000 B.C.-A.D. 1935)* (New York: Somerset Books, 1935), 99.

12 Ufuk Kocabaş, "İstanbul Üniversitesi Yenikapı Batıkları", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* içinde, der. Ufuk Kocabaş (İstanbul, 2010), 30.

yenilikçi pratikler gelişmeye başlayınca, Akdeniz mekânında kapital birikim biçimleri farklılaşmalar doğdu.¹³ Bu nedenle Horden ve Purcell iddialarını 11. yüzyıl ile sınırlamışlardır.

Söz konusu 3000 yıllık dönem için tanımlanan, bütünlüğü ve farklılığı olan Akdeniz ve Akdenizlilik tanımının içeriği konusunda bir uzlaşma olsa bile bu tanımın belli yıllarla sınırlı olması önemli bir eksiklik taşımaktadır. Akdenizliliğin günümüze nasıl taşınacağı sorusu açık kalmaktadır. Oysa yeni bir yöntem önererek bu yetersizlik aşılabılır. Horden ve Purcell, tüm dönemlerde geçerli bir Akdenizlilik aramaktadırlar. Bunun için de Akdenizliliğin üretilmesini havzanın coğrafi niteliklerine dayandırmaktadırlar. Tüm dönemler için geçerli bir kavram bulamayınca önerdikleri Akdenizlilik kavramının geçerli olduğu dönemi sınırlama yoluna gitmişlerdir. Oysa Akdeniz'in 10.000 yıllık tarihini dönemlere ayırıp her dönemde Akdenizli kimliğinin yeniden üretildiğini kabul ederek bu sürekli yeniden yapılanmayı araştırmaya yönelmek, Akdenizlilik konusunda bir zaman açığıyla karşılaşmayı engeller. Böyle bir yöntem seçildiğinde Akdeniz kimliği sadece coğrafi olarak belirlenen bir kavramdan çıkarak, tarihsel olarak oluşan bir kavram haline gelmiş olur.

Böyle bir yaklaşım için öncelikle Akdeniz'in 10.000 yıllık tarihini dönemlere ayırmak gerekir. Bu dönemler şu şekilde sıralanabilir:

Birinci Dönem: Akdeniz'in oluşumundan Truva'nın çöküşüne kadar geçen dönem (MÖ 8000-MÖ 1000)

İkinci Dönem: Truva'nın çöküşünden Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşuna (MÖ 1000-MÖ 508)

Üçüncü Dönem: Roma Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Akdeniz'de ticari devrime: Roma ve Bizans Akdeniz'i (MÖ 508-MS 13. yüzyıl)

Dördüncü Dönem: Rönesans, Akdeniz'in ticari merkez oluşu ve dünyadaki merkezi rolünü korumak için mücadele edişi (13. yüzyıl-16. yüzyıl)

Beşinci Dönem: Akdeniz'in emperyalist denetime girmesi (17. yüzyıl-II. Dünya Savaşı sonu)

Altıncı Dönem: Ulus devletler Akdeniz'inin oluşumu, Avrupa Birliği tarafından ikiye bölünmüş olan ulus devletler (II. Dünya Savaşı sonrası)

Bu dönemlere ayırmanın gerisinde Akdeniz'in gelişme dinamiğinin yeri ve niteliğindeki değişmelere karşılık gelen tarihsel olgular yatar ve her birinde Akdeniz bütünlüğü ve farklılığının yeniden üretildiği kabul edilmektedir. Bunu tartışabilmek için üç temel parametre üzerinde durulacaktır. Bunlardan birincisi havzanın gelişme dinamiğini değiştiren dinamiklerin havza içinden mi yoksa havza dışından mı kaynaklandığı, ikincisi siyasal gücün örgütlenmesinin mekânsal örüntüsü, üçüncüsü ise yerleşme dokusunun nitelikleridir.

Birinci Dönem: Akdeniz'in Oluşumdan Truva'nın Çöküşüne Kadar Geçen Dönem (MÖ 8000-MÖ 1000)

Bu dönem, 7000 yıllık çok uzun bir zamanı kapsamaktadır. İçinde Neolitik (Cilalı Taş Dönemi), Kalkolitik (Bakır Çağı), Bronz Çağı ve Demir Çağı'nın başlangıcı bulunmaktadır.¹⁴ Bu dönemin ilk 5000 yılında bir Akdeniz bütünlüğünden söz etmek mümkün değildir. Akdeniz'in kıyılarında elverişli konuma sahip yerlerde birbirleriyle ilişkisi zayıf küçük yerleşmeler yer alıyordu. Bir Akdeniz

13 Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012).

14 Ufuk Esin, *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10.500-7000 Yılları Arası)*, 2 cilt (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979-1981).

olgusundan söz edebilmek için Bronz Çağı'nı beklemek gerekir. Bu dönemde yol alındıkça bir Akdeniz bütünleşmesi oluşmaya başlamıştı. Fenikeliler MÖ 1400'lerde Doğu Akdeniz'de liman kentleri arasında bir ticaret ağı oluşturmuştu. Dönemin Akdeniz uygarlığı iki odak etrafında gelişmişti. Bunlardan birinci odağı Ege'deki Kiklad Adaları ve Girit Adası, ikincisini de Truva oluşturuyordu. Akdeniz'deki ilk uygarlıkların gelişmesinin Ege'de başlamış olmasında Ege'nin çok adalı yapısının etkili olduğu söylenebilir.

Bronz Çağı'nın sonunda Doğu Akdeniz, Ege Denizi ve İyonya Denizi ve çevresindeki liman kentleri arasında ticari ilişkiler oldukça gelişmişti. Bir anlamda bu dönemde potansiyel Akdeniz'in ancak bu kadarlık bir kısmı gerçekleştirilmişti. Bronz Çağı sonu, Demir Çağı başında nedenleri yeterince açıklanmamış bir çöküş yaşandı. Yalnızca Akdeniz'in uygarlık odaklarını oluşturan adaların ve kıyıların kentleri değil, karalardaki imparatorlukların da önemli kentleri yıkıldı. Böylece kentler etrafında oluşan kültürel odaklar dağılmış, saray ekonomileri çökmüş, köy ekonomilerine dönüşmüş; Akdeniz'de MÖ 1200-MÖ 800 yılları arasında geniş alanları kontrol eden bir siyasi otoritenin kalmadığı karanlık bir çağ yaşanmıştır.¹⁵ Bu dönemde bir Akdenizlilikten söz etmek mümkün değildir.

İkinci Dönem: Truva'nın Çöküşünden Roma Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Dönem (MÖ 1000-MÖ 508)

Akdeniz MÖ 800'den itibaren karanlık çağdan çıkmaya başladığında bölgede üç yenilikçi ticaret odağı oluşmaya başlamıştı. Bunlar, Fenikeliler, Yunanlılar ve Etrüsklerin kurdukları kentlerin oluşturduğu ticaret ağlarıdır.

Bu dönemde Akdeniz mekânını birleştiren ticaret ağlarının temel ögesi kapal, kendine yeterli yerleşme hücreleri olan kent devletleriydi. Otonom, yazılı yasalara göre yönetilen, bir ya da iki tanrısı olan, kuru tarım yapılan, çevresinde toprak sahiplerinin oturduğu, köleliğin yaygın olduğu bu kentlerde yabancılar yer yoktu. Bu sistemde ticaret için gerekli artı ürün bulunuyordu. Ticaret ve yönetim kentin merkezindeki agoralarda gerçekleştirilmekte, paranın yayılması hızlanmaktaydı. Akdeniz'i oluşturan ticaret ağının ikinci ögesi kolonilerdir. Genellikle MÖ 800'den sonra sayıları artmıştır. Bu koloniler siyasal olarak ve ticari bakımdan bağımlı birer partner olmaktan çok, ayrı bir kent olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde Fenike, Yunan ve Etrüsk ticaret sistemleri Akdeniz'in tümünü kapsar hale geldiği için Akdeniz'in bütünlüğünün kurulması tamamlanmıştır. Horden ve Purcell'in Akdenizlilik kavramı bu dönemde de geçerlidir. Bu geçerliliği sağlayan faktörler, onların saydığı tüm zamanlarda geçerli olan çevre ve iklim faktörlerinin yanı sıra, siyasal gücün parçalanmış olması, denetimlerin deniz ulaşımıyla oluşturulmuş ticari ağlar üzerinden kurulması, her bir ağın yenilikçilik kapasitesine sahip olması ve bu odakların Akdeniz mekânı içinde bulunmasıdır.

Üçüncü Dönem: Roma Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Akdeniz'de Ticari Devrime: Roma ve Bizans Akdeniz'i (MÖ 508-MS 13. Yüzyıl)

Bu dönemde Akdeniz'in bütünlüğünü sağlayan temel mekanizma, kent devletleri ve adalar arasında kurulan ticari ağlar olmaktan çıkarak karalardaki büyük alanların denetimine yönelen siyasal güç projeleri olmaya başladı. MÖ 499'da Persler Fenike gemilerinden yararlanarak büyük bir donanma oluşturduğunda

15 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 71-88.

kara güçlerinin denizleri denetleme projelerinin gelişmesine öncülük ettiler.¹⁶

Akdeniz'deki güçler dengesini yeniden belirleyen esas gelişme Roma İmparatorluğu'nun doğmasıdır. Roma Kralı'nın devrilip MÖ 509'da Roma Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan sürecin tüm Akdeniz'i denetim altına alarak tamamlanması yüzyıllar aldı. Denetimlerin ticari ilişkiler aracılığı yerine askeri güç aracılığıyla kurulması temelde yeni bir durumdu. Bunun yaratıcı uygulaması MÖ 335'te Makedonya'dan İskender'in yükselmesiyle gerçekleşti. İskender'in seferinin ilginç yanı bu gücün Perslerde olduğu gibi dıştan gelmesi değil, Akdeniz içinden yükselmesiydi. İskender yalnız Akdeniz'in doğusunda bir İmparatorluk oluşturmaya çalışmamış, Helen kültürünü de yaygınlaştırmak istemiştir.¹⁷

Romalıları İtalya'nın dışına çıkaran Kartaca ile Roma arasındaki hakimiyetin belirlendiği Pön Savaşları oldu. MÖ 146'da Romalılar Kartaca'yı bir daha ayağa kalkamayacak şekilde yıkarak tüm Akdeniz'e yayılmaya başladılar. Aynı yıl Roma Korinthos'u ele geçirdikten sonra Yunanistan üzerindeki denetimi kurunca Akdeniz "Bizim Deniz" (*Mare Nostrum*) haline geldi.¹⁸

Roma İtalya'da denetimini yaygınlaştırdıkça kendi yönetimi altına giren birçok kentin yurttaşlarına müttefik statüsü verdi ve kıdemli ordu mensuplarının denetiminde koloniler oluşturdu. Akdeniz'in tüm kıyı ve adalarının Roma egemenliğine girerek bir Roma gölü haline gelmesi Oktavius'un MÖ 30'da Mısır'ın işgalini ilan etmesiyle tamamlanarak 200 yıl sürecek *Pax Romana* dönemi başladı.¹⁹ MÖ 27'de Augustus, Roma Cumhuriyeti'ni Roma İmparatorluğu'na dönüştürmüştür.

Bu oluşumun Akdenizlilik bakımından ideal bir durum oluşturduğu söylenebilir. Dönemin genelinde Akdeniz'in bütünleşmesi, gözlenen ekonomik ve sosyal ilişkilere dayanarak çıkarılmış gevşek bir bütünleşmedir. Oysa 200 yıllık *Pax Romana*'da sınırlarla bölünmemiş siyasal bir bütünlük oluşmuş ve bunu güçlendiren altyapılar o döneme kadar görülmedik bir yoğunlukta inşa edilmiştir. Tarih içerisinde Akdeniz'in bütünlüğünün en sıkı olarak bu dönemde gerçekleştiği söylenebilir.

Bu Roma dönemi, Horden ve Purcell'in Akdenizlilik için saptadığı geçerlilik döneminde bulunmaktadır ancak bu döneme bir ayrılık yüklememişlerdir. Bu dönemde de bütünlüğün sürdürülmesini kolaylaştıran faktör, Romalıların Helen kültürünü sürdürmeleri olmuştur. *Pax Romana*'nın sürdürülemezlikte siyasal gücün örgütlenmesinin parçalanması ise iki etki altında gerçekleşti. Bunlardan birincisi, yeni dini inanç sistemlerin ortaya çıkması, ikincisi ise Germen kavimlerinin istilalarıdır.²⁰

Romalılar Yunan Tanrılarını yeni adlar vermiş, İmparatorlarını tanrılaştırmış, ancak Yahudilere de ibadet hakkı tanımışlardı. Hıristiyanlık yayılmaya başladığında Roma yönetimi direnç gösterse de Konstantin, MS 312'de Hıristiyanlığı kabul ederek, Hıristiyanlığın Akdeniz'de yayılmasını hızlandırdı. Ancak bu konuda kısa sürede görüş ayrılıkları belirdi. MS 325'de İznik'te toplanan Kilise Konsülünde Ortodoks Hıristiyanlığın temelleri atıldı. Bunun sonucunda, Akdeniz'de Hıristiyanlık Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayrılarak yerleşti.²¹

16 Alfred Eckhard Zimmern, *The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-century Athens* (Londra: Oxford University Press, 1931), 111-114.

17 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 181-198.

18 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 199-224.

19 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 225-246.

20 Horden ve Purcell, *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*.

21 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 247-261.

MS 622'de Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra Müslümanlığın Araplar arasında yayılması hızlandı. MS 700'lerde Akdeniz'e Arap akınları başladığında Akdeniz, üç tek tanrılı din ve bu dinlerin mezhepleri arasında parçalanmıştı.

Roma İmparatorluğu MS 350'lerde Çin'in baskısıyla doğudan başlayan kavimler göçünün etkisi altında kalmıştır. Roma bu gerçekle MS 375'de yüz yüze gelmiş ve kavimler göçünün etkisiyle MS 395'de Batı ve Doğu Roma olarak ikiye bölünmüştü. 5. yüzyılda Batı Roma ve Batı Akdeniz'de istilalar dolayısıyla büyük bir belirsizlik yaşanmaya başlamıştır.²²

Batı Roma'nın yok oluşu ekonomik ağırlığın doğuya kaymasıyla sonuçlandı. Bu dönemde, doğu kentli, batı kırsaldır. Siyasi gücün merkezi Yeni Roma'nın kuruluşundan 150 yıl sonra Akdeniz'in siyasal ve etnik coğrafyası büyük ölçüde değişmişti.²³ Yeni kurulan imparatorluk için model Roma'dır. Böylece bir siyasal bütünlük oluşturulmak istenmişti. Ama 6. yüzyılda eski Roma'nın bütünlüğünü yeniden üretemeyen Bizans İmparatorluğu, sadece kuzey barbarlarının tehdidi altında değil, aynı zamanda yeni yükselmeye başlayan Müslümanların da tehdidi altındaydı. Genişlemesinin odağı Irak ve İran olan, Suriye ve Mısır'ı istila eden Müslüman-Arap orduları, Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş, Tunus'ta yeni bir kent kurmuşlardı. İslam; Akdeniz birliğini parçalarken, Akdeniz'in bir bölümü için yeni bir birliğin temelini atıyordu.

Akdeniz'in tüm siyasal gücünün tek merkezde toplanamayarak dini inançlar ekseninde parçalanmaya başlaması, bu parçalanmanın ara kesitini oluşturan İtalya'da, yeni türden kent devletlerinin gelişmesine yol açtı. Franklarla Bizans arasındaki çatışmadan Venedik doğdu, Doğu Akdeniz'le ticari ve diplomatik ilişkilerin sürdürüldüğü, yenilikçi bir odak haline geldi ve daha sonraki dönemde Akdeniz'in kaderini etkilemek bakımından önemli roller oynadı.²⁴ Pisa ve Ceneviz'in yükselişi de Batı Akdeniz'i korsanlardan temizleyerek, Kutsal Topraklar, Mısır ve Bizans'a kadar uzanan alanda tüccar ve yerleşimci kolonileri kurmalarıyla gerçekleşti. 12. yüzyıl başında bu kentler, "Kent Cumhuriyetleri" halinde örgütlenmeye başladı. Bu üç İtalyan kenti, Akdeniz dışında Batı Avrupa'da dallanıp budaklanan bir ticari ağ oluşturarak ticaretin niteliğini değiştirmeye ya da ticari bir devrime doğru yol almaya başlamış bulunuyordu.

Bu kentler Akdeniz'de Müslüman hakimiyetini geriletmeye başladılar. Ancak MS 1085'de Papa tarafından örgütlenen Haçlı Seferleri²⁵ Müslümanlara karşı olduğu kadar Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz'deki hakimiyetini de kırmaya yönelikti. Dördüncü Haçlı Seferi'nde MS 1204'de Konstantinopolis işgal edildi ve yağmalandı. Bizanslıların İstanbul'u yeniden kontrol etmeye başlamasıyla²⁶ önce Cenevizlilere, kısa bir süre sonra Venediklilere Konstantinopolis'te bir koloni kurma ve Karadeniz'e çıkma imtiyazı verildi.²⁷

22 Roma İmparatorluğu'nun çöküşü konusunda klasikleşmiş bir çalışma olarak bkz. Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 3 cilt, çev. Asım Baltacıgil (İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları, 1987).

23 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 263-276.

24 Frederic Chapin Lane, *Venice, A Maritime Republic* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1973), 1-8.

25 Peter Malcolm Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

26 Lane, *Venice, A Maritime Republic*, 41.

27 George Ioan Bratianu, *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIème siècle* (Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1929); Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 361-379.

13. yüzyılda bir ticari devrim yaşanırken artık bir dünya ekonomisi oluşmaya başlamış, Akdeniz üç kanaldan dünyaya bağlanmıştır.²⁸ Bu yollardan biri kuzey yoluydu ve Cenova, Venedik, Konstantinopolis, Trabzon ve Tebriz üzerinden İpek Yolu'yla Semerkant'a ve Asya'ya bağlanıyordu. Orta yol denilebilecek ikinci yol Venedik, Antakya, Halep, Bağdat ve Basra üzerinden Hindistan'a bağlanan Baharat Yolu'ydu. Güney yolu denilebilecek üçüncü yol ise İskenderiye, Kahire, Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu yoluyla Hindistan'a bağlanıyordu.

Bu dönem Akdeniz Asya ile sıkı sıkıya bağlı iken Avrupa'yla bağlantısı çok daha zayıftı ve dönemin sonunda, Horden ve Purcell'in tanımladığı Akdenizlilik döneminin dışına çıkmıştır. Artık Akdeniz büyük ölçüde Havza dışı ticaretle ilişki kurmakta ve dinamikleri havza içindeki yeni kent devletleri tarafından üretilmektedir. Bu dönemin Akdenizliliğini üreten temel aktörler bunlardır.²⁹

Dördüncü Dönem: Rönesans, Akdeniz'in Ticari Merkez Oluşu ve Dünyadaki Merkezi Rolünü Korumak İçin Mücadele Edişi (13. Yüzyıl-16. Yüzyıl)

Bu dönemin Akdeniz'ini Braudel'in Akdeniz'i olarak adlandırabiliriz. Akdeniz'de 13. yüzyılda yaşanan ticari devrim ve bunun paralelinde oluşan Pisa-Floransa, Ceneviz ve Venedik Cumhuriyetleri, Napoli Krallığı, Milano ve Savoie Dukalıkları, Papalık Hükümeti, Napoli ve Sicilya Krallıkları gibi kent devletlerinin karşılıklı etkileşimleriyle İtalya'da oluşan yenilikçi ortam Rönesans'ın doğmasına yol açtı. Akdeniz, Antik Yunan'da kendi ürettiği düşünceyi yeniden keşfediyordu. Geliştirilen Hümanist düşünce içinde insanın yapabilirliğine inanılmaya başlandı, insan merkezilik gelişti. Gerçeğin güzelliğine, gerçeği bulmanın insan yetisi içinde olduğuna inanıldı. Bu bağlamda yeryüzü araştırılmaya değer bir yer olarak görülmeye başlandı. Böyle bir gelişme Avrupa'da coğrafi keşiflerin ve Aydınlanma'nın önünü açmakla birlikte bir sonraki dönemde Akdeniz'in Avrupa karşısında gerileme sürecinin başlamasının da yolunu açmıştır.³⁰

14. yüzyıl sonunda Akdeniz'de egemenlik küçük güçler arasında parçalanmıştı. Akdeniz ticaretini denetlemekte zaman zaman savaşa dönüşen büyük yarışma Ceneviz ve Venedik arasında yaşanıyordu. Venedik kadırgalarını Beyrut ve İskenderiye'ye göndererek özellikle baharat gibi maddelerde Levant ticaretinin merkezi olmuş, Cenevizliler yuvarlak gövdeli gemilerle, şap, tahıl kurutulmuş meyve gibi daha havaleli malların ticaretinde uzmanlaşmışlardı.³¹

15. yüzyılda bir yandan Akdeniz'deki parçalanmış egemenlikler hem Batı Akdeniz'de hem de Doğu Akdeniz'de bütünleşerek büyük güçler haline geliyordu. Öte yandan özellikle 15. yüzyılda dünya okyanuslarında bir keşifler çağı açılıyordu. Batı Akdeniz'de yükselen güç, Katalanlar oldu. 1492'de Granada Emirliği'nin alınmasıyla İspanya'nın son Müslüman devleti de ortadan kalktı. 1516'da yarımadadaki monarşiler tek bir İspanya Krallığı içerisinde bir araya geldiler.

Akdeniz'in doğusunda ise Osmanlı İmparatorluğu yükseliyor ve bölgedeki siyasal egemenliği bütünleştiriyordu. Kuruluşunda bir kara gücü olan Osmanlı

28 Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri* (İstanbul: Metis Yayınları, 1990).

29 Horden ve Purcell, *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*.

30 Bu konuda klasik bir eser için bkz. Jacob Burckhardt, *İtalya'da Rönesans Kültürü*, 2 cilt, çev. Bekir Sıtkı Baykal (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1957-1958).

31 Abulafia, *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, 421-429.

Devleti'nin başlangıçta denizler üzerinde stratejik bir amacı yoktur. Ancak II. Mehmet'in 1453'de Konstantinopolis'i alması önemli bir kırılma noktası olmuştur. 15. yüzyılın sonunda Osmanlılar Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmişlerdi.³² Doğu Akdeniz'de ise Osmanlılar Mısır Memlukleriyle yarışıyorlardı. Bu yarışma Doğu Akdeniz'de Cenevizliler üzerindeki baskıyı arttırarak Atlantik'e açılmalarına neden oldu.

Dünyanın keşifler çağına girmesinde Rönesans insanlarının dünyayı keşfedecek bir yer olarak görmesinin payı yüksekti. İlk yıllarda keşifleri yapanlar İtalyan denizcileri olmuştur. Amerika'yı keşfeden denizcilerden Kristof Kolomb Cenevizli, Amerigo Vespucci Floransalı bir denizcidir. Ama Ümit Burnu'nu dolaşarak 1498'de Kalkütaya ulaşan Vasco da Gama ve 1522'de dünyayı dolaşan Magellan Portekizliydi. Portekiz, Akdeniz ticaretinin Hindistan ile bağlantısını koparmak istiyordu.³³ Bu proje, Osmanlıların güneye yayılımını teşvik etti. 16. yüzyılın ilk yirmi yılında Osmanlıların Suriye ve Mısır'ı alması Doğu Akdeniz'i bir Osmanlı gölü haline getirmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 1522'de Rodos'u almasıyla bu proje tamamlanmıştı.³⁴

16. yüzyılda Akdeniz doğuda Kanuni'nin başında bulunduğu Osmanlıların denetiminde iken batıda V. Karl Şarlken'in başında bulunduğu Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun denetimi altındaydı. Kanuni Sultan Süleyman'la Şarlken arasında güç yarışması hem karada hem denizde sürüyordu. 15. yüzyıldan sonra Akdeniz'de ticaretin yoğunlaşması, korsan faaliyetlerinde önemli ölçüde artış meydana getirmişti. Osmanlılar, Barbaros Kardeşleri himayelerine alarak Cezayir'de bir korsanlık odağı yaratırken; Şarlken, Malta'yı Hospitalier Şövalyelerine vererek karşı bir korsanlık odağı yaratmıştı.³⁵ 16. yüzyılda dönemin iki büyük siyasal gücü çatışmalarını hem devletler hem de korsanlık düzeyinde yoğun olarak sürdürdüler.³⁶

Bu döneme kadar Akdeniz'in gelişme dinamiği dıştan tehdit altında değildi ve gelişmesini kendi gemicilik teknolojileriyle sürdürebiliyordu. Akdenizliliğin üretilmesi önemli sorunlarla karşılaşmıyordu. Bu dönemin son yıllarında Kuzey Avrupa ülkelerinin gemi teknolojilerindeki gelişmeleri karşısında Akdeniz gemi teknolojisi, geri kalmaya başlamıştı. 16. yüzyılda Akdeniz, Portekiz etkisine karşı koymanın bir yolunu bulmuştu. Ancak aynı yüzyılın sonunda Atlantik Okyanusu'nda güçlenen İngilizlerin ve Hollandalıların hakimiyetine karşı koymakta aynı ölçüde başarılı olamamıştı. İngilizlerin yaklaşımı Portekiz'den farklıydı. Akdeniz ticaretini denetlemeyi, ticaret güzergâhını değiştirerek değil, var olan güzergâhtaki ticareti ele geçirerek yapmaya çalışıyordu. 1580'li yıllara kadar İngiltere Doğuyla olan ticaretini genellikle Cenevizli ve Venedikli tüccarlar aracılığıyla yürütmüştü. Kendisinin doğrudan yaptığı ticarete ise Ragusa ve Venedik gemilerini kullanıyordu. İngilizlerin bu ticareti doğrudan ele geçirmesi için örgütlenmesi 1592'de Levant Kumpanyası adını alacak olan Türkiye Kumpanyasınının 1581'de I. Elizabeth tarafından kurulmasıyla başladı. 1588'de İngiltere'nin İspanyol Armadası'nı yenmesinden sonra bu projenin ya-

32 Mustafa Daş ve Türkmen Törel, "XIV. ve XIX. Yüzyıllarda Batılı Seyyahların Gözüyle Karadeniz Ticareti", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik* içinde, der. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 843-848.

33 Braudel, *The Mediterranean*, 543-545.

34 Roger Crowley, *İmparatorlukların Denizi Akdeniz*, çev. Cihat Taşçıoğlu (İstanbul: April Yayıncılık, 2008), 17-43.

35 Habsburg hanedanından V. Karl 1516 İspanya kralı olmuş, 1519'da Kutsal Roma Cermen İmparatoru ilan edilmiştir.

36 Crowley, *İmparatorlukların Denizi Akdeniz*, 45-72.

şama geçirilmesi kolaylaştı.³⁷

16. yüzyıl boyunca Akdeniz'in büyük güçleri kendi aralarında savaşırken, Okyanustaki gelişmeler sonucunda Akdeniz denizciliğinin dünyaya göre önemi büyük ölçüde azalmıştı. Braudel'in yaptığı bir tahmine göre Akdeniz'deki savaş ve ticaret gemilerinin toplam tonajı 300.000 ile 350.000 arasındaydı.³⁸ Oysa okyanuslardaki tonaj toplamı 600.000 ile 700.000 olarak kestirilmişti. Okyanuslardaki denizcilik kapasitesi Akdeniz'dekininki iki katına çıkınca onu Akdeniz dışında tutmak olanaksızlaşmıştır.

Dışarıdaki gelişmeler karşısında geri kalmaya başlaması, Akdeniz'in bütünlüğünü üretirken farklılığını da üretmesini güçleştirmeye başlamıştı. Ancak Akdeniz yine de birçok konuda Akdenizliliği üretiyordu. Örneğin, 16. yüzyılda yani Mikelanj ve Sinan'ın çağında Batı ve Doğu Akdeniz'de önemli dini yapılar dört yarım kubbeyle çevrilmiş merkezi kubbeli yapılar olarak inşa edilmiştir. Batı ve Doğu Akdeniz'deki bu dini yapılar farklı dinler için yapılmış olmasına rağmen aynı mimari özelliklere sahiptirler. Bu yeni bütünlüğün üretilmesinde Akdeniz'in Roma-Bizans geleneğinin etkileri bulunmaktadır.³⁹

Beşinci Dönem: Akdeniz'in Emperyalist Denetime Girmesi (17. Yüzyıl-II. Dünya Savaşı Sonu)

Bu dönemi daha önceki dönemlerden ayıran temel özellik, Akdeniz'in denetiminin iç güçlerden dış güçlerin eline geçmesiydi. İçteki güçler denetlemek için çatışarak üstünlüğü sağladıktan sonra, siyasal üstünlük kurmak durumundadır. Oysa dıştan güçlerin hakimiyeti farklı bir şekilde; ilişki içinde kalarak hakimiyet kurma biçimindedir. Kurulan hâkimiyet sadece savaş gücünde sağlanan bir üstünlük değil, çok yönlü bir üstünlüktür.

İtalya'nın kent devletlerinin oluşturduğu yenilikçi çevre, 15. ve 16. yüzyıllarda Rönesans'ı yaratma ve bilimsel devrimin ilk adımlarını atma kapasitesini gösterse de 17. yüzyılda Aydınlanma'nın, 18. ve 19. yüzyıllarda sanayi ve teknoloji devriminin öncülüğünü yapmayı İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerine kaptırmıştır. Kapitalizmin kurumsallaşması ve gelişmesi bakımından da durum aynıdır. Akdeniz yenilikleri üreten bir yer olmaktan çıkarak kendi dışında üretilen yeniliklere uyum sağlamak durumunda olan bir yer haline gelmişti.

İngilizler 1688'de Hollandalılar ile yaptıkları barıştan sonra, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında İspanyollarla ve Fransızlarla yaptıkları savaşları kazanarak Hindistan ve Kuzey Amerika'daki tek egemen güç haline gelmişti. 1707'de İngiltere ve İskoçya'nın birleşerek Büyük Britanya'yı oluşturmasıyla Akdeniz stratejisinde bir değişiklik meydana geldi. Akdeniz'de kalıcı üsler aramaya başlayan Büyük Britanya, 1717'de yapılan Utrecht Anlaşması sonucunda Cebelitarık ve Minorka'yı elde etti.

Akdeniz'in ve dünyanın kaderini değiştiren bir gelişme de Fransa'da 1789 Devrimi'nin yaşanmasıdır. Devrim sonrası kahraman haline gelen Napolyon Bonapart 1797'de Venedik'i ve İyonya Denizi'ndeki çok sayıda adayı işgal etti ve böylece Venedik'in Akdeniz'deki tarihsel rolü sona ermiş oldu. Napolyon

37 Halil İnalçık, "The Ottoman State: Economy and Society. 1300-1600", *An Economic History of the Ottoman Empire 1300-1914* içinde, der. Halil İnalçık ve Donald Quataert (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 366.

38 Braudel, *The Mediterranean*, 445.

39 Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013).

Bonapart, İngiltere anakarasının istilası ile görevlendirildiği Direktörler yönetimi döneminde İngiltere'ye karşı dolaylı bir strateji izlenmesi gerektiğini, bunun için de Mısır'ı işgal ederek Hindistan ticaretiyle bağlantısını kesmek gerektiğini savunmuştu. "Mısır'a hâkim olan Avrupa kuvveti Hindistan'a da hâkim olur" düşüncesindeki Napolyon, 1798'de büyük bir donanma ve askeri gücün yanı sıra Mısır'da araştırma yapacak ve eğitimi geliştirecek büyük bir bilim heyetini de beraberinde götürmüştür. Bu heyet daha sonraki yıllarda "Egyptoloji" denen bir bilim alanının doğmasına yol açmıştı.

Osmanlıların bu emrivaki karşısında sessiz kalması olanaksızdı. Ruslar ve İngilizler Fransız işgaline karşı Osmanlılarla işbirliği yapmaya hazırdılar. Osmanlılar, Fransızlara karşı savaş ilan etmiş, Akka'da Cezzar Ahmed Paşa ciddi bir direniş sergilemişti. Mısır'da yalnız bırakılan Napolyon 1799'da Marsilya'ya döndü.⁴⁰ Bu savaş sürerken, Rus ve Osmanlı donanmaları da İyonya adalarını Fransızlardan temizlediler.⁴¹ Akdeniz'de kaybeden Napolyon'un İngiltere anakarası üzerindeki emelleri yok olmamıştı. Ancak 21 Ekim 1805'de İspanya'nın güneyindeki Trafalgar burnunda, İspanyol ve Fransız donanmalarıyla Büyük Britanya donanması arasındaki savaşı Amiral Nelson'un hiçbir kayıp vermeden kazanması, Napolyon'un İngiltere rüyasını yok ederken; Büyük Britanya donanması dünya denizlerindeki hakimiyetini ilan etmişti. Napolyon'un karada da savaşı kaybetmesi üzerine 1815'de Viyana Kongresi yapıldığında İngiltere Akdeniz'de istediği üsleri elde etti. Malta, Korfu ve Sicilya ellerine geçti. Artık Akdeniz'de hakimiyet için yaşanan çatışmalar Akdenizli güçler arasında değil, Akdeniz dışındaki güçler arasında gerçekleşiyordu.

19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Akdeniz'de yeniden bir yapılanma yaşandı. Bu yeniden yapılanma sürecini üç boyutuyla kavramak olanaklıdır. Bunlardan birincisi "Sanayi Devrimi"dir. Sanayi Devrimi ile gemiler demir/çelik levhalarla yapılmaya ve buhar gücüyle hareket etmeye başladı. Bunun sonucunda, Akdeniz'de ulaşım ucuzluyor ve daha güvenli hale geliyor; Akdeniz'de mesafe-zaman matrisi değişiyordu.⁴² Sanayi toplumunun ortaya çıkardığı yeni ulaşım ve ticaret biçimi, liman kentlerinin yeniden yapılanmasını gerektiriyordu. Liman kentlerindeki bu yeniden yapılanma sadece sanayileşmiş ülkelerdeki limanlarda değil, bu ülkelerle dış ticaret ilişkisi kuran ülkelerin limanlarında da gerçekleşiyordu. Sanayi Devrimi'nin Akdeniz'i etkileyen üçüncü önemli sonucu büyük mühendislik projelerinin uygulanmaya başlamasıydı. Bu yolla Akdeniz'de iki kanalın açılması gerçekleştirildi. Bunlardan birincisi 1859-1869 yılları arasında inşa edilen Süveyş Kanalı, ikincisi 1881-1893 yılları arasında açılan Korint Kanalı olmuştur. Stratejik önemi olan Süveyş Kanalı'nın açılması Akdeniz'i çift giriş çıkışlı hale getirdi. Ekonomik olarak başarılı olmayan bu proje, dünyada sömürgeci imparatorlukları oluşturması bakımından çok önemli sonuçlar doğurdu.

Yaşanan yeniden yapılanmanın ikinci boyutu, Fransız devrimiyle milli egemenlik fikrinin geniş kabul görmeye başlaması ve ulus devletlerin doğmasıdır. 19. yüzyılda ulus devletler Akdeniz'de iki farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri kent devletlerinin tasfiyesi sonucu ulusal birliklerin gerçekleş-

40 Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAÜ Fen ve Edebiyat Dergisi* 10, no. 2 (2008): 141-183.

41 Bu konuda ayrıntılar için bkz. Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797-1807* (Chicago: University of Chicago Press, 1970).

42 Böyle bir küçülmenin kuramsal sonuçları için bkz. Stanley D. Brunn ve Thomas R. Leinbach, der., *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communication and Information* (New York: Harper Collins Academic, 1991).

tirilmesiyle ortaya çıkan devletlerdir. 15. ve 16. yüzyılda Akdeniz'in yenilikçi ortamını oluşturan bu devletler, 17. ve 18. yüzyılda işlevlerini kaybetmeye başlamış ve Napolyon savaşları sırasında işgale uğramışlardı. Viyana Kongresi'nde bu devletlerin Fransız işgalinden önceki krallıklara verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak bu, Fransız devrimi sonrasında sürdürülebilir bir çözüm olmaktan çıkmıştı. Piemonte başbakanı Kont Cavour'un başını çektiği süreç, Avusturya'nın müdahalelerinden etkilenecek 1871 yılında İtalyan Birleşik Krallığı'nın doğmasını sağladı. İtalyan birliği sonrasında Avusturya İmparatorluğu'nun elinde kalan tek önemli liman kenti Trieste oldu. Bu liman Avusturya'nın Akdeniz'e açılan üssüydü. Ama 1869'da Süveyş kanalının açılmasıyla birlikte transit limanı olarak önemi çok artmış bulunuyordu.

İkinci süreç ise sanayi öncesi dönemin imparatorluklarının parçalanması sonucu ulus devletlerin oluşmasıdır. Bu parçalanma sürecinin işleyeceği iki imparatorluk vardı. Bunlardan birincisi Avusturya İmparatorluğu, ikincisi ise Osmanlı İmparatorluğu'ydu. İtalya birleşmesinin doğuşu, Avusturya İmparatorluğu'ndan bir kopuşla; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kopuş ise Yunanistan'ın bağımsız bir krallık olarak tanınmasıyla gerçekleşti. 1821 yılında Mora'da bir isyanla başlamış, Yunan ulusalcılığının gelişmesinde Rumların ticaretteki başarıları önemli rol oynamıştı. Yükselen Rum ticaret burjuvazisi Ortodoks kilisesi yönetiminde kendi sözlerini artıracak değişiklikler yapılmasını sağlamıştı.⁴³ 1828-1829'da yeniden başlayan Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlılar yenilince 1829'da yapılan Edirne Antlaşması'nda Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak durumunda kaldılar.

19. yüzyılın ilk yarısı Akdeniz'in güney kıyılarını oluşturan Kuzey Afrika topraklarında ulusçuluk ideolojilerinin gelişmesi için erkendi. Bu topraklar gelişmiş sanayi ülkelerince kendi sömürgelerine katılmak amacıyla işgal edilerek, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmıştır. Mısır'ı sömürgeleştirmede başarılı olamayan Fransızlar 1830 yılının Temmuz'unda Dayılarla yönetilen Osmanlı Cezayir'ini aldı.

1830'lu yıllar Karadeniz'in büyük güçlere açılmasında önemli bir dönüm noktası oldu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasındaki gelişmeler İngiltere ve Fransa'nın ilgisini Karadeniz'e çekmeye başlamıştı. İngilizlerin Trabzon'u İran ticareti için bir üs seçmeleri, Fransızların Trabzon'da 1830'da konsolosluklarını yeniden açmalarına neden oldu.⁴⁴ Bu ilgi 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz serbest ticaret anlaşmasıyla arttı. Bu antlaşma ile yabancı tüccarlar korunmuş yerli tüccarlarla uğraşmadan doğrudan iç pazara girebileceklerdi. Önce İngilizler için serbestleştirilen ticaret, daha sonra Avusturyalılar, Fransızlar vd. için de serbestleştirilmiştir. İngilizler önemli Karadeniz limanlarında konsolosluk açmaya başladılar. Samsun konsolosluğu 1840'da açıldı. İlerideki yıllarda Karadeniz'de İngiliz örneğini Avusturya, Rus ve Fransız şirketlerinin gemi işletmeye başlamasını ve bu ülkelerin konsoloslukların açılması izlemiştir.⁴⁵

19. yüzyılın ilk yarısında askeri üstünlüğünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu korkulan bir askeri güç olmaktan çok merak edilen bir yer haline gelmişti. Daha sonra doğubilim (*Orientalism*) olarak adlandırılacak bir akımın ilk adımları atılıyordu. Bu dönemde Doğu ve Batı henüz uzlaşmaz bir karşıtlık içinde

43 Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

44 Özgür Yılmaz, "Victor Fontainer'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM* 35 (Bahar 2014): 153-195.

45 Özgür Yılmaz, "20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı: Fransız Konsolosu H. de Cortanze'nin Raporlarına Göre", *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik* içinde, der. Osman Köse (Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 181-195.

algılanmıyordu. Batı, Doğu için örnek alınacak bir modeldi. Osmanlı Padişahu II. Mahmut ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Fransa ve İngiltere'yi izlemeye çalışıyorlar, kendilerini Avrupa ve Akdeniz'deki monarklar topluluğunun bir parçası olarak görüyorlardı. Napolyon'un Mısır'ı terk etmesi sonrasında 1805 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır Hidivliği kuruldu. Mehmet Ali Paşa, Fransa'dan gelen Saint Simoncu'ların yol göstermesi altında kapsamlı bir modernleşme programı uyguladı, güçlü bir ordu oluşturdu. Ticaretle monopol kurarak özellikle pamuk ticaretinden sağladığı kaynaklarla bir sanayileşme programı ve eğitim reformu uygulamaya başladı, ilk resmî gazeteyi yayınladı. Kavalalı'nın modernleşme programı II. Mahmut'u etkilemiş ve o da benzer bir program uygulamıştı.

Almanlar ve İtalyanlar gibi geç sanayileşen ülkeler kendilerine sömürge arıyorlardı. Bunun için Libya'ya yatırım yapmaya başladılar. 1911 yılında İtalyanlar 60.000 kişilik bir işgal gücünü Libya'ya çıkardı. İtalyan-Osmanlı Savaşı sırasında İtalyanlar Rodos ve 12 Adalara el koydu.⁴⁶ 1912'deki Balkan Savaşı sonrasında yapılan barış anlaşmasında ise Yunanistan Selanik ile birlikte Makedonya'nın büyük kısmını, Halkidiki'yi, Kavala'yı, Güney Epir'i, Girit'i, Sisam ve Sakız'ı, Midilli ve Limni'yi aldı. I. Dünya Savaşı çıktığında erken ya da geç emperyalist ülkeler Kuzey Afrika'yı kendi aralarında bölüşmüş bulunuyorlardı. Ege Denizi'nin batısı ve adaları da büyük ölçüde Yunanistan'ın eline geçmiş bulunuyordu.

20. yüzyılın başında dünyanın büyük güçleri arasında süren paylaşım savaşı, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. I. Dünya Savaşı çıktığında erken ya da geç emperyalist ülkeler Kuzey Afrika'yı kendi aralarında bölüşmüşlerdi. Ege Denizi'nin batısı ve adalar büyük ölçüde Yunanistan'ın eline geçmişti. Ancak Akdeniz bu savaşın esas sahnelerinden biri değildi. İtilaf Devletlerinden (*Entente*) İngiltere ve Fransa'nın donanmaları Akdeniz'de tam bir hâkimiyete sahipti. İtilaf Donanması tüm gücüne rağmen Çanakkale Boğazı'nı aşarak Rusya'ya yardım yolunu açamamıştı. Bu yolun açılmaması sonucu Rusya'da 1917 yılında Ekim devrimi gerçekleşmiş, Lenin, Brest Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmişti. Kasım 1918'de I. Dünya Savaşı sona ererek barış anlaşmaları yapıldığında, savaş öncesi dönemin dört büyük imparatorluğu; Alman, Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ortadan kalkmıştı. Onların halefleri daha küçülmüş topraklarda üç ulus devlet ve bir sosyalist devlet oluşturmuşlardı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasından İtalya'ya düşen Trieste, Trento ve Bolzano olmuştur. Esas bölüşülecek olan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Bu parçalanmayı ilginç kılan Osmanlıların Ortadoğu topraklarında zengin petrol kaynaklarının bulunmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma projesi Sevr Antlaşması'dır. İmparatorluğun toprakları İngiltere, Fransa ve İtalya arasında bölüşülmektedir. Ancak bu bölüşüm, Türklerin direnciyle karşılaşmış; Ulusal Kurtuluş Savaşı verilmiş ve 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması sonrasında bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur.

Altıncı Dönem: Ulus Devletler Akdeniz'inin Oluşumu, Avrupa Birliği Tarafından İkiye Bölünmüş Olan Ulus Devletler (II. Dünya Savaşı Sonrası)

II. Dünya Savaşı başladığında Mihver Devletleri içinde Mussolini İtalya'sının

⁴⁶ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ali Fuat Örenç, *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006).

yer almış olması, Akdeniz'i savaşın içine çekmiştir. İtalya'nın hırslı saldırılarında askeri başarısızlığa uğraması üzerine Almanlar Barbarossa Harekâtını başlatmadan önce güneyden gelecek saldırılara karşı kendisini güvence altına almak için Sırbistan ve Yunanistan'ı işgal ederek Girit'e havadan büyük bir indirme yapmış, Ege Denizi'ni denetimi altına almıştır. İtalyanların Libya'daki başarısızlığı üzerine Almanya, Kuzey Afrika'ya Rommel'in komutasında zırhlı güçler çıkarmak durumunda kalmıştır. Kuzey Afrika II. Dünya Savaşı'nın önemli sahnelerinden biri haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan dünya düzeninde ulusal kurtuluş savaşlarının yaygınlaşmasıyla, Akdeniz'de de sömürgeciliğin tasfiyesi yaşanmaya başlamış; Birleşmiş Milletler (BM) yeni kurulan ulus devletleri tanıma platformu haline gelmiştir. Akdeniz'de sömürge topraklarının tasfiyesinde temelde iki mekanizma işlemiştir. Bu mekanizmalardan ilki, I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Fransız ve İngiliz mandası haline getirilen ülkelerin 1946 yılında BM sistemi içinde bağımsız ulus devletlere dönüşmesidir. Manda yönetimlerinin bağımsız ulus devletlere dönüşmesi Filistin dışında kolayca gerçekleşmiş; Filistin ise II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'daki temel çatışma olan Arap-İsrail çatışmasını yaratmıştır.

1870'den beri Yahudiler Filistin'de çiftlikler alarak yerleşmeye başlamışlardır. Bu nedenle 1920'de Filistin'de İngiliz mandası kurulduğunda Yahudilerin beklentisi yüksekti. 1933'de Almanya'da iktidara gelen Hitler antisemitik politikalarını yoğunlaştırınca Filistin'e de Yahudi göçü hızlandı. Artan Yahudi göçü 1936-1939 Filistin'de Arap Ayaklanmasını doğurdu. II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere bu konulardaki sorumluluğunu BM'ye devretti. 1947'de BM Filistin'de biri Arap diğeri Yahudi devleti olmak üzere iki devlet kurulmasını önerdi. Bu karara dayanarak 1948 yılında Ben Gurion İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Bunun üzerine çevresindeki Arap Birliği ülkeleri Mısır, Ürdün, Suriye, Irak hemen savaş açtılar. Savaşta başarılı olması üzerine İsrail 1947'de taksim planındaki yüzde 56'lık payını, yüzde 78'e çıkardı. Bu savaş sonrasında İsrail çevresindeki ülkelere büyük miktarda göç aldı. Filistin'de İsrail'in yaratılmasıyla uzun bir süre Ortadoğu'daki siyasetleri belirleyecek olan temel çelişki yaratılmış oldu.

Ulus devletlerin doğuşunda ikinci yol, Afrika'nın kuzeyinde sömürgecilerle karşı verilen ulusal kurtuluş savaşlarında sonuç alınması oldu. Bu ülkeler içinde siyasi olarak en aydınlanmış olan Mısır'da İngiliz denetimi karşısında güçlü siyasal hareketler geliyordu; 1922'de Mısır'da tek taraflı bir monarşi ilan edildi. Ancak bu durum İngilizlerin Mısır'dan uzaklaşması anlamına gelmiyordu. 1936 yılında İngiltere Süveyş Kanalı'nın hakimiyeti kendisinde kalmak üzere Mısır'dan çekilmeyi kabul etmişti. Ancak II. Dünya Savaşı çıkınca bu kararını uygulamamış; asker yığarak Mısır'ı savaşın kumanda odaklarından biri haline getirmişti. İngiltere savaş sonrasında da Mısır'ı terk etme konusunda gerekli adımları atmıyordu. Mısır'ın İsrail'e karşı 1948 savaşını kaybeden ülkeler arasında yer almasını geliştirmekte olan Arap milliyetçiliği hazmedememişti. Mısır'da İngiliz varlığına karşı Albay Cemal Abdül Nasır'ın başını çektiği "Hür Subaylar" hareketi gelişerek 23 Temmuz 1952'de bir askeri darbeyle Kral Faruk'u devirdi. Haziran 1953'de Cumhuriyet ilan edildi ve Süveyş Kanalı'ndan çekilmeleri konusunda İngilizlerle bir anlaşma imzalandı. Ocak 1956'da tek partili bir Anayasa yürürlüğe sokuldu ve Cemal Abdül Nasır Cumhurbaşkanı seçildi.⁴⁷

47 Cemal Abdül Nasır'ın öyküsü için bkz. M. Hasaneyn Heykel, *Kahire Dosyası*, çev. Berin Bükteş (Ankara: Bilgi Yayınları, 1974).

İtalya'nın II. Dünya Savaşı'nda yenilmesine rağmen Libya hemen bağımsızlığına kavuşmadı, 1945 yılında İngiliz ve Fransız ortak yönetimine verildi. BM, 1951 yılında Libya'yı bir bağımsız krallık olarak tanıdı. Nasır'dan etkilenen genç subaylar Muammer Kaddafi'nin başkanlığında 1969 yılında Kral İdris'e karşı bir darbe yaptılar. Bu dönemde Nasır'ın ideolojisinde sosyalizm önemli bir yer tutmaya başlamıştı. Kaddafi, sosyalizmden ve İslamdan etkilenen bir düşünce çizgisinde geliştirdiği bir ütöpik toplum oluşturmaya çalışıyordu. Libya'da petrol üretim gelirlerinin artışı ve nüfusunun küçük olması, Kaddafi'ye "Yeşil Devrim" ütopyasını gerçekleştirme fırsatı tanıyordu. Böyle bir ütopyayı uygulamaya koymak ona bir yandan otoriter bir tek adam olmak için meşruiyet temeli sağlıyor, bir yandan da dünyayı yönlendirme iddiası taşıyan ABD'yle çatışmasının dayanağını oluşturuordu.

Mısır'da olanlar Kuzey Afrika'da diğer sömürgelerin bağımsızlık öyküleri için adeta bir model oluşturmuştur. Tunus'ta bağımsızlık düşüncesinin başını Habib Burgiba çekiyordu. Tunus'ta 1952'de milliyetçi şiddetin yoğunlaşması üzerine Fransızlar, 1956 yılında Habib Burgiba'yla anlaşma yaparak Tunus'un bağımsızlığını kabul etmiş ve 1957'de de Burgiba Cumhurbaşkanı seçilmişti.

Kuzey Afrika'da yaşanan ulusal bağımsızlık mücadelelerinin en zorlusu Cezayir'de gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nda Cezayirli de diğer sömürgelerin askerleri gibi cephelede savaşmışlardı. Savaş bittiğinde yapılan kutlamalar büyük bir katliama dönüşmüştü. Fransa'nın Cezayir'i bırakmayacağı açıklık kazanınca Cezayir'de bağımsızlık hareketleri gelişmeye başlamıştı. 31 Ekim 1954'de büyük bir ayaklanma başladı. Fransız karakolları ve kışlaları yakılıyor, Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin (FLN) kurulduğu ilan ediliyordu. Fransız hükümeti ise Cezayir'in Fransa'nın bir parçası olduğunu, ayıramayacağını, bunun için savaşılacağını ilan etti. 1954-1962 arasında bir milyon Cezayirli'nin öldüğü söylenmektedir. Cezayir'de savaşan askerler ve Cezayir'deki yerleşmeciler (kara ayaklar) 13 Mayıs 1958'de yönetime el koydular. Fransa'yı bu kaostan çıkarmak için 1 Haziran 1958'de Charles De Gaulle başbakan seçildi. FLN ile yapılan müzakereler sonrasında anlaşmaya varıldı ve 1962'de yapılan referandum sonrasında Cezayir bağımsızlığını elde etti.

Bu tarihte Akdeniz'de sömürgeciliğin tasfiye edilmesini bekleyen iki ada kalmıştır. Bunlardan birincisi Malta'dır. 1947 yılında kabul edilen bir Anayasa ile kısmi bağımsızlık sağlamıştır. 1963 yılında toplanan Londra Konferansı sonucu Malta 1964'de İngiliz Uluslar Topluluğu içinde bağımsız hale gelmiş, 1965'de Avrupa Konseyinin üyesi olmuş ve 13 Aralık 1974'de Cumhuriyet haline gelmiştir. 31 Mart 1979'da adadaki İngiliz üsleri kapatılmış ve tasfiye süreci tamamlanmıştır.

Kıbrıs'ın İngiliz sömürgesi olmaktan kurtulması daha karmaşık bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Lozan Antlaşması'yla Türkiye İngilizlerin Kıbrıs'ı tek yanlı ilhak kararını tanımıştı. 1925 yılından sonra İngiliz tahtına bağlı bir sömürge statüsünde olan Kıbrıs II. Dünya Savaşı'nda bir savaş sahnesi olmamıştı. İngiliz Genel Valisi 1947 yılında yönetime yerel halkın katılımını artırmaya dönük öneriler yaptıysa da Yunanistan'a bağlanmak (*Enosis*) isteyen Kıbrıslı Rumlarca reddedildi. Yunanistan, Ege adalarının neredeyse tümünü denetliyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında Rodos ve 12 Adalar'ın egemenliğini de İtalyanlardan alan Yunanlar, yayılmacı politikalarına Kıbrıs'ı da katmak istiyordu. 1955 yılında Yunanistan'dan adaya gelen Albay Grivas, Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü'nü (EOKA) oluşturarak şiddet uygulamaya başladılar. Stratejik önemi yüksek olan adayı Yunanlara bırakmak istemeyen İngilizler, 1956 yılında "*self determinasyon*" hakkının sadece Rumlarca kullanılamayacağını; adada bulunan Türklerin de bu hakkı olduğunu açıklayarak "taksim" tezine dikkat çekiyor; Dr.

Fazıl Küçük adanın Türk kesimini bu tez etrafında örgütleniyordu. Bu konuda Türkiye’de de büyük duyarlılık yaratıldı, “Ya Taksim Ya Ölüm” mitingleri yapıldı. 1955-1958 arasında Türkler 33 karma köyü terk etti ve bir anlamda taksim fiilen gerçekleşmeye başladı. Yunanistan’ın tek taraflı bir “*self determinasyon*”u gerçekleştiremeyeceği açıklık kazanınca Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan müzakereler sonrası Zürih Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma Kıbrıs’ın bağımsızlığı, iki toplumun ortaklığı, toplumsal alanda otonomi ve ulaşılan çözümün Türkiye, Yunanistan ve İngiltere tarafından garanti edilmesi ilkelerine dayanıyordu. Kıbrıs, Londra Konferansı’nda, İngiltere’nin ve topluluk liderlerinin de katılımı sağlandıktan sonra 16 Ağustos 1960’da resmen kuruldu. Bu anlaşmayla İngiltere Akotiri ve Dikelya üslerini korumuştur.

Kıbrıs bir sömürge olmaktan çıkmıştı ancak Rum tarafında “*Enosis*” özlemleri ortadan kalkmamıştı. Bu konuda yapılan emrivakiler karşısında çatışma sürmüştü, 1964 yılında Lefkoşa bir ateşkes hattıyla ikiye bölünmüştü. BM Ada’ya bir barış gücü atadı. 103 Türk köyü boşaltılarak Türk kırsal nüfusu adanın %3’ünü oluşturan belli *enklavlar* içine hapsedilmişti. 1967’de Yunanistan’da bir askeri darbe sonucu kurulan cunta yönetimi *Enosis*’i gerçekleştirmek için daha aktif girişimlerde bulunmuş ve nihayet 15 Temmuz 1974’de *Enosis*’i gerçekleştirerek adayı Yunanistan’a bağlamak için bir darbe örgütlemiştir. Bunun üzerine Türkiye garantörlük yetkilerine dayanarak 20 Temmuz 1974’te adaya askeri müdahalede bulunmuştur. Bu tarihten sonra Kıbrıs, Türk kesimi ve Rum kesimi olarak ikiye bölünmüştür. Yeni bir Kıbrıs Anayasası oluşturmak için yapılan müzakerelerde sonuç alınamayınca 15 Kasım 1983’de Türk tarafı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) kuruluşunu ilan etmiştir.

Böylece Akdeniz’deki siyasal egemenlik alanlarının ulus devletlere bölünmesi süreci tamamlanmıştır. Ancak, İsrail-Filistin çatışması ve Kıbrıs uzlaşması hala çözüme kavuşturulamamıştır. 1967 ve 1973’deki Arap-İsrail savaşları İsrail’in galibiyetiyle sonuçlanmıştı. İsrail’in başarısında ABD desteği önemli bir rol oynamıştı. Bu destek karşısında Petrol Üreten Arap Ülkeleri Örgütü (OPEC), 17 Ekim 1973’te İsrail’i destekleyen ülkelere petrol ihraç etmeyeceğini bildirmiş ve petrol fiyatları dört misli artmıştı. Artan petrol fiyatları Sovyetler Birliği’ni petrol ihraç eden bir ülke haline gelmiştir.

Akdeniz’in güney kıyılarında ve önemli adalarında sömürgelemeden çıkarak ulus devletler oluşmaya devam ederken Akdeniz’in kuzeyinde yer alan ülkeler ulus devletleri aşma süreci içine giriyordu. 27 Mart 1957’de Roma Antlaşması imzalanarak Avrupa Ekonomik Topluluğu kuruldu. Belçika, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda 1 Ocak 1958’den itibaren ortak bir Pazar haline geldi.⁴⁸ Birleşmenin siyasal bir birlik niteliği kazanması ise 1 Kasım 1993’de Maastricht Antlaşması’nın imzalanmasıyla oldu. Bu antlaşmayla 1999’a kadar parasal birliğin tamamlanmasına; Avrupa vatandaşlığının oluşturulmasına; güvenlik, adalet ve içişlerinde işbirliği politikalarının meydana getirilmesine karar verildi. 2002 yılından itibaren avro tedavüle girdi ve 12 ülkede uygulanmaya başlandı. 1989-1990 Berlin Duvarı’nın yıkılması, Doğu Avrupa’da komünist rejimlerde domino etkisi yarattı. Sosyalist Blok’un çözülmesi üzerine Avrupa Birliği (AB) adeta bir misyon anlayışı içinde 2004 yılında 10 yeni ülkeyi (Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya) sisteme dahil etti. 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya’nın, 2013 yılında Hırvatistan’ın katılımıyla AB’nin üye sayısı 28’e çıkmıştır. Bu 28 üyeden 9’u Akdeniz ülkesidir. Kuzey Akdeniz kıyılarındaki

48 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I ve II* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993).

ülkelerin büyük kısmı AB içine alınarak Güney Akdeniz kıyısındaki ülkelerden farklılaşmaları hızlandırılmıştır. AB'nin bu konudaki politikasını 1995'te belirleyen Barselona süreci bu sorun karşısında çok cılız kalmıştır. Bu eşitsizliğin Güney Akdeniz'den Kuzey Akdeniz'e yarattığı göç AB tarafından alınan şiddetli önlemlerle engellenmektedir. Akdeniz'in kuzey kıyısının AB içinde yer alması, rejimde demokrasinin kurumsallaşmasını da getirdiği için refahta kararlılığı getiriyor ve ülkeleri siyasal maceralara kapatıyordu.

Akdeniz siyasal olarak bölünerek farklılaşırken, Akdeniz'e yeni bir bütünlük kazandıran tek faaliyetin turizmin gelişmesi ve bunun paralelinde Akdeniz mutfağının dünyada yaygınlaşması olduğu söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren turizm faaliyetinin ve gerekli örgütlenmenin gelişmesi Sanayi Devrimi ile yakından ilişkiliydi. İlk seyahat şirketi Thomas Cook başlangıçtan itibaren Akdeniz turistik faaliyetlerini kendine çekmiş, kruvazier gemi işletmeciliğinin ilk örneklerini vermiştir. Ama II. Dünya Savaşı sonrasında, Akdeniz havzası turistik faaliyetlerin gelişmesi bakımından bir sıçrama yapmıştır. Bu sıçramada bir yandan refahın artması, emeğin ödemeli tatil sürelerinin kurumsallaşması, televizyonun yaygınlaşması, 1960 sonrasında daha randımanlı uçakların yapılması ve hava taşımacılığının gelişmesi, seyahat çekleri ve plastik kartların gelişmesiyle turistlerin ödemelerini yapmasının kolaylaşması vb. gelişmelerin payı artmıştır. Bu gelişmeler turistik faaliyetin örgütlenmesinde kitle turizminin gelişmesini özendirmiştir. Kitle turizmi organize turlarla, turistik paketler sunarak turizm hizmetlerinin ucuzlatılmasını sağlayınca, dünya toplumunun daha büyük kesimlerinin turizm trafiğine katılmasına yol açmıştır. 19. yüzyılın daha çok seçkinlerine ait olan gezginliği yerini orta sınıflara hatta biraz altına inen kitle turistlerine bırakmıştır.

Dünyada yaşanan böyle bir turizm patlamasından, iklimi-güneşi, denizinin uygunluğu, sanayi ülkelerine yakınlığı ve bu yazının başından beri gördüğümüz tarihsel birikimi göz önüne alındığında, Akdeniz'in yüksek pay alması beklenen bir şeydir ve öyle olmuştur. Her ne kadar Akdeniz'de turizmden Akdeniz'in kuzey kıyısındaki ülkeler daha çok pay almış olsalar da tüm Akdeniz ülkeleri turizmden pay almaktadır. Akdeniz'deki bu turizm faaliyetiyle birlikte zeytinyağı ağırlıklı Akdeniz mutfağı da dünyada bir atılım yapmıştır. Bu konuda tüm dünyaya yayılabilen ya da başı çeken İtalyan mutfağı olmuştur.⁴⁹

Son Verirken

Akdeniz'in 10.000 yıllık tarihi içinde dünya uygarlığının gelişmesinde nasıl merkezi bir rol oynadığını ve Faruk Tabak'ın metaforuyla "nasıl solduğunu" gördük. Bu soluşta Akdeniz'in içinde oluşturduğu gelişme odağının zaman içinde Akdeniz dışına çıkması ve Avrupa'nın Kuzey Atlantik kıyılarına kayması etkili olmuştur. Günümüz Akdeniz'i tarih içinde dünya uygarlık yarışında en geride kaldığı noktalardan birindedir. Akdeniz'in gelecekteki konumunda iç dinamiklerinden kaynaklanan bir gelişmenin günümüz küresel dünyasında tek başına belirleyici olmasını beklememek gerekir. Bu umutsuzluk yaratan bir saptamadır.

Akdeniz bakımından esas umut doğuran gelişmenin, sanayi toplumundan, küresel bilgi toplumuna geçerken, Dünya'nın tek kutuplu olmaktan çıkarak çok kutuplu hale gelmesidir. Böyle bir dünyada Akdeniz bakımından sorulması gereken asıl soru, Akdeniz'in bu çok kutuplu dünyanın bir odağı olup olamayacağıdır.

49 Bu konuda bkz. Özlem Sert, "Aktif ve Demokratik Bir Yerel Yönetim Olarak İzmir İçin Bir Kimlik Politikası", İzmir Büyükşehir Belediyesi İçin Yapılmış Bir Çalışma, 2011.

cağıdır. Bu bakımdan Akdeniz'in doğal konumu, iklimi, dünyaya erişebilirlik derecesinin yüksekliği vb. bakımdan çok sayıda avantajı bulunmaktadır. Ama Akdeniz'in böyle bir dinamiği başlatacak bir performans gösteremeyişinin en önemli nedeni Akdeniz'deki egemenliklerin ulus devletler arasında çok parçalı olmasıdır. Dünyada kozmopolit bir yönetim kurulması aşamasına ulaşılmadan Akdeniz ülkelerinin bu konudaki performanslarını yükseltmelerinin ön koşulları gerçekleşemeyecektir. Kozmopolit demokrasi içerisinde ulusçuluk ideolojileri işlevlerini kaybettiği zaman, Akdeniz'in doğal üstünlüklerini kullanarak ve "farklı bir bütünlüğü" gerçekleştirme yolunda gelişmeler göstererek bir odak oluşturması olasıdır.

Kaynakça

- Abulafia, David. *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*. Çeviren Gül Çağalı Güven. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012.
- Archer, Margaret S. *Making Our Way Through the World: Human Reflexivity and Social Mobility*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Bratianu, George Ioan. *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire au XIIIème siècle*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1929.
- Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt. Çeviren Siân Reynolds. New York: Harper and Row Publishers, 1972.
- Broodbank, Cyprian. *The Making of the Middle Sea: A History of the Mediterranean from the Beginning to the Emergence of the Classical World*. Londra: Thames & Hudson Ltd, 2013.
- Broodbank, Cyprian. *Orta Deniz'in Yapımı: Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi*. Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Brunn, Stanley D. ve Thomas R. Leinbach, der. *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communication and Information*. New York: Harper Collins Academic, 1991.
- Burckhardt, Jacob. *İtalya'da Rönesans Kültürü*, 2 cilt. Çeviren Bekir Sıtkı Baykal. İstanbul: Maarif Basımevi, 1957-1958.
- Crowley, Roger. *İmparatorlukların Denizi Akdeniz*. Çeviren Cihat Taşçıoğlu. İstanbul: April Yayıncılık, 2008.
- Çolak, Kamil. "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)". *SAÜ Fen ve Edebiyat Dergisi* 10, no. 2 (2008): 141-183.
- Daş, Mustafa ve Türkmen Törel. "XIV. ve XIX. Yüzyıllarda Batılı Seyyahların Gözüyle Karadeniz Ticareti". *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik* içinde, derleyen Osman Köse, 843-848. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Esin, Ufuk. *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa (G.Ö. 10500-7000 Yılları Arası)*, 2 cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979-1981.
- Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 3 cilt. Çeviren Asım Baltacıgil. İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları, 1987.
- Harris, Wendell V. "The Mediterranean and Ancient History". *Rethinking the Mediterranean* içinde, derleyen William Vernon Harris, 1-44. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- Heykel, M. Hasaneyn. *Kahire Dosyası*. Çeviren Berin Büktaş. Ankara: Bilgi Yayınları, 1974.
- Holt, Peter Malcolm. *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*. Çeviren Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Horden, Peregrine. "Travel Sickness: Medicine and Mobility in the Mediterranean From Antiquity to Renaissance". *Rethinking the Mediterranean* içinde, der. W. V. Harris, 179-199. Oxford, New York: Oxford University Press, 2005.
- Horden, Peregrine ve Nicholas Purcell. *Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*. Oxford: Blackwell Publishers, 2000.

- İnalçık, Halil. "The Ottoman State: Economy and Society. 1300-1600". *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914* içinde, derleyen Halil İnalçık ve Donald Quataert, 9-409. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Kocabaş, Ufuk. "İstanbul Üniversitesi Yenikapı Batıkları". *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı 5-6 Mayıs 2008* içinde, derleyen Ufuk Kocabaş, 5-6. İstanbul, 2010.
- Kuran, Timur. *Yollar Ayrılırken: Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*. Çeviren Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Landels, J.G. *Engineering in the Ancient World*. Londra: Chatto & Windus, 1980.
- Lane, Frederic Chapin. *Venice, A Maritime Republic*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1973.
- Mabro, Robert. *The Egyptian Economy 1952-1972*. Oxford: Clarendon Press, 1974.
- Millas, Herkül. *Yunan Ulusunun Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Necipoğlu, Gülru. *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*. Çeviren Gül Çağalı Güven. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Öreñç, Ali Fuat. *Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2006.
- Saul, Norman E. *Russia and the Mediterranean, 1797-1807*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.
- Sert, Özlem. "Aktif ve Demokratik Bir Yerel Yönetim Olarak İzmir İçin Bir Kimlik Politikası", İzmir Büyükşehir Belediyesi İçin Yapılmış Bir Çalışma, 2011.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I ve II*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.
- Totan, Serhat. "Yeraltı ağı ile ağaçlar arasında büyük dayanışma, iletişim ve koruma var". Erişim tarihi 6 Haziran 2017. <http://herkesicinbilimteknoloji.com/haberler/surdurulabilirlik/yeralti-agi-ile-agaclar-arasinda-buyuk-dayanisma-iletisim-ve-koruma-var>.
- Turan, Şerafettin. *Türkiye-İtalya İlişkileri*. İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
- Van Loon, Hendrik Willem. *Ships and How They Sailed the Seven Seas (5000 B.C.-A.D. 1935)*. New York: Somerset Books, 1935.
- Yılmaz, Özgür. "20. Yüzyılın Başlarında Samsun Limanı: Fransız Konsolosu H. de Cortanze'nin Raporlarına Göre". *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik* içinde, der. Osman Köse, 181-195. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Özgür. "Victor Fontainer'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)". *OTAM* 35 (Bahar 2014): 153-195.
- Zimmern, Alfred Eckhard. *The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-century Athens*. Londra: Oxford University Press, 1931.